

عوامل و متغیرهای مؤثر بر تبیین بخش مرکزی شهرهای میانی (مورد مطالعه: شهر بوکان)

غلامرضا کاظمیان^{۱*}، خدر فرج‌کرده^۲، اکبر پرهیزکار^۳

- ۱- استادیار مدیریت شهری، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
- ۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۳- استادیار برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پذیرش: ۸/۱۲/۸۶

دریافت: ۱۳/۸/۸۶

چکیده

بخش مرکزی شهرها بسته به شرایط و ویژگیهای خاص هر شهر و در سطوح مختلف شهری به عنوان پهنه‌ای که مهمترین و برترین فعالیتهای خود را در خود جای داده است، در شهرهای مختلف دارای ویژگیهای متفاوت است. با این حال علی‌رغم اهمیت این بخش از شهر، تحقیقات انجام شده در مورد آن بیشتر با تأکید بر شهرهای بزرگ و عمدتاً با هدف حل مشکل صورت پذیرفته است. بنابراین در این تحقیق چارچوبی متشکل از عوامل تاریخی (هسته اصلی شهر، مرحله‌بندی گسترش تاریخی شهر، عناصر شاخص و نمادین شهر)، اقتصادی (بازار شهر، ارزش زمین و سرقفلی واحدهای تجاری، فعالیت مؤسسات مالی، بیمه و تأمین اجتماعی، تراکم اشتغال)، اداری (فعالیت مراکز اداری دولتی و عمومی)، اجتماعی (تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز، فضاهای عمومی شهر، برگزاری مراسم اجتماعی، تراکم مراکز فرهنگی، تراکم جمعیت، فعالیتهای پذیرایی شهر)، ترافیکی (تعداد سفرهای جذب شده درون شهری، سهولت دسترسی، نقطه کانونی برای ترافیک، تراکم ایستگاههای حمل‌ونقل درون شهری) و کالبدی- فضایی (تراکم ساختمانی، بافت قدیمی، معماری مجزا، ساختار و الگوی توسعه شهر، الگو و ترکیب کاربری اراضی) ارائه شده است. سپس با تحلیل فضای شهری بوکان به عنوان یکی از شهرهای میانی ایران، نقش هر کدام از عوامل مزبور در شکل‌گیری

E-mail: kazemian44@hotmail.com

* نویسنده مسئول مقاله:

بخش مرکزی آن بررسی شد.

بررسیها نشان داد که در شهر بوکان از میان مجموعه عوامل تأثیرگذار بر بخش مرکزی، عوامل تاریخی و اقتصادی دارای نقش بیشتری بوده، کارکرد اداری آن در طول سالهای گذشته غیرمتمرکز شده و همچنین تنوع کارکردی و فعالیتی مهمترین وجه تمایز بخش مرکزی شهر بوکان از سایر قسمتهای آن می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان داد که بخش مرکزی شهر بوکان، که هسته تاریخی آن نیز محسوب می‌شود، مهمترین و برترین فعالیتهای شهر را در خود جای داده است و بر این اساس با دربرگرفتن طیف گسترده‌ای از فعالیتهای مختلف، دارای کارکردهای مختلفی بوده و محدوده آن از این لحاظ با سایر قسمتهای شهر تفاوت اساسی دارد.

کلیدواژه‌ها: تبیین، بخش مرکزی، شهرهای میانی، بوکان.

۱- مقدمه

بخشها و قسمتهای مختلف فضای شهری تحت تأثیر عوامل مختلف شکل می‌گیرند. شناخت و تحلیل فضای شهری و تلاش در جهت برنامه‌ریزی برای آن قبل از هر چیز مستلزم شناخت عوامل و فاکتورهایی است که این فضاها را شکل بخشیده‌اند. هر چند که مباحث در مورد آینده مورفولوژی شهری از شکل شهری اندیشیده شده بدون مرکز تا شکل شهری دارای کانون تمرکز متغیر است [۱]، با این حال پهنه‌هایی از شهر که از آن به‌عنوان بخش مرکزی شهر یاد می‌شود نقش مهمی در کل فضای شهر دارد، به‌طوری که نقش و کارکرد هر شهری را به‌وضوح می‌توان در مرکز آن مشاهده کرد. بر همین اساس بخش مرکزی شهرها همواره در علوم شهری و به‌ویژه جغرافیای شهری مورد توجه بوده است.

در حال حاضر عقیده بر این است که مراکز شهرها بیش از آنکه با رشد روبرو باشند با رکود مواجهند و در نتیجه تأکید بر برنامه‌ریزی توسعه، به تأکید بر مدیریت محیط تغییر یافته است [۲]. اما مدیریت محیط خود مستلزم شناخت آن چیزی است که باید مدیریت شود بنابراین اهمیت شناخت عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری بخش مرکزی شهرها و تبیین نقش هر کدام از آنها می‌تواند در مدیریت بهتر و کارآمدتر بخش مرکزی شهر که بخش اعظم فعالیتهای مهم و برتر شهر را در خود جای می‌دهد، به خوبی آشکار شود.

بعلاوه مسائل و مشکلاتی که امروزه بخش مرکزی شهرها با آن مواجهند و وجود خطر

زوال و انحطاط تدریجی این مراکز [۳]؛ گسترش کارکردهای بخش مرکزی شهرها به خارج از مرزهای آن [۴] و مهمتر از همه کمبود مطالعه‌ای جامع در مورد بخش مرکزی شهرها و این امر که در حال حاضر و به‌ویژه در ایران تعیین محدوده بخش مرکزی با ابهام و به صورت غیرعلمی صورت می‌گیرد [۵]، لزوم مطالعه و بررسی بخش مرکزی شهرها و شناخت عوامل و فاکتورهای مؤثر بر شکل‌گیری و تبیین آن را به‌ویژه در سطوح مختلف شهری آشکار می‌سازد. این در حالی است که مطالعات صورت گرفته در این زمینه بیشتر با تأکید بر شهرهای بزرگ و عمدتاً با هدف حل مشکل صورت گرفته است در حالی که بخش مرکزی در سطوح مختلف سلسله مراتب سکونتگاهی و یژگیهای متفاوتی به خود می‌گیرد و همین امر در واقع نیاز به بررسی و مطالعه این بخش از شهر را در سطوح مختلف شهری به وجود می‌آورد.

بر این اساس در این مقاله با بررسی ادبیات نظری تعیین عوامل مؤثر بر تبیین بخش مرکزی شهرها، نقش هر کدام از این عوامل در شکل‌گیری بخش مرکزی شهر بوکان (با جمعیت ۱۲۰۰۲۰ نفر در سال ۱۳۷۵ و حدود ۱۶۰۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵) به عنوان یکی از شهرهای میانی ایران بررسی و تحلیل می‌شود.

این تحقیق با این فرضیات که الف) عوامل اقتصادی و تاریخی مهمترین عواملی هستند که زمینه تبیین بخش مرکزی شهر بوکان را فراهم می‌آورند، ب) نقش عامل اداری (کارکرد اداری) در بخش مرکزی شهر بوکان در طول سالهای گذشته کاهش یافته است و ج) شدت و میزان تنوع کارکردی بخش مرکزی شهر بوکان مهمترین عامل متمایزکننده این بخش از سایر قسمتهای شهر می‌باشد، به بررسی و تحلیل بخش مرکزی شهر بوکان می‌پردازد.

۲- چارچوب نظری

اگر فرض کنیم که شهرها مانند موجودات زنده جاندار و فعال هستند، بخش مرکزی شهرها به‌صورت قلب آنها خواهد بود [۶]. بر این اساس بخش مرکزی شهر، موتور توسعه شهر و جایی است که بیشترین تمرکز کارکردها و به‌ویژه کارکردهای مهم و برتر شهری در آن قرار می‌گیرد.

اصطلاح «بخش مرکزی» شهر ممکن است در مرحله اول مرکزیت هندسی و فضایی یک

شهر را به ذهن متبادر سازد، اما با توجه به فرم و ساختار فضایی یک شهر، مرکز آن لزوماً مرکز هندسی و فضایی آن نیست. بنابراین به نظر می‌رسد که مرکز شهر مفهومی کارکردی-عملکردی دارد و نه صرفاً کالبدی [۷].

بخش مرکزی شهر مجموعه‌ای از کارکردهای متنوع را بر عهده می‌گیرد و جایگاه آن در فرم و ساختار فضایی شهر نیز بر اساس کارکرد آن مشخص می‌شود، چرا که اصولاً مفهوم فضایی شهر بستگی به شکلهای تصرف و کاربری زمین و در نتیجه فعالیت و عملکردهای شهری دارد [۸]. بنابراین برای شناخت بخش مرکزی شهر باید آن را از ابعاد مختلف بررسی و مفاهیم مرتبط با آن را شناسایی کرد. مفاهیمی همانند مرکز شهر، مرکز قدیمی شهر، مرکز مدنی شهر (مرکز اداری شهر)، مرکز تجاری شهر، ناحیه درونی شهر، مرکز اجتماع محلی و ... مفاهیمی هستند که هنگام بحث از مرکز شهر از آن نام برده می‌شود. با توجه به مفاهیم و اصطلاحات مرتبط با بخش مرکزی شهر، این بخش از شهر دارای بار معنایی گسترده و دامنه وسیعی از اصطلاحات و مفاهیم است که با توجه به ویژگیها و کارکردها، ساختار فضایی و فرم شهرها به کار بردن این اصطلاحات و مفاهیم برای توصیف بخش مرکزی لازم می‌باشد.

بخش مرکزی شهرها نقش اقتصادی مهمی را بر عهده دارد و شاید غالبترین و بارزترین کارکرد بخش مرکزی شهر، کارکرد اقتصادی آن است، به طوری که هنگامی که نقش بخشهای مختلف شهر از نظر کارکرد به خوبی مشخص نشود، مرکز یک شهر بزرگ اغلب اوقات همان مرکز تجاریش محسوب می‌شود [۸، ص ۲۶۰].

اهمیت کارکرد اقتصادی بخش مرکزی شهر به حدی است که حتی امروزه علی‌رغم افزایش اشتغال در حومه‌ها، بسیاری از CBDها هنوز تمرکزهای بالایی از اشتغال دارند که این امر نشان می‌دهد هنوز هم تجمعهای اقتصادی [مزیت‌های ناشی از تجمع فعالیت‌های اقتصادی] در بعضی از بازارها مهم هستند [۹]. در واقع مزیت‌های ناشی از تجمع اقتصادی به قدری زیاد است که علی‌رغم گسترش فیزیکی شهرها در حد وسیع، هنوز هم CBD به طور خاص و بخش مرکزی به طور عام، باعث جذب هر چه بیشتر فعالیتها به درون محدوده‌های معین می‌شوند.

بخش مرکزی همچنین نقش و کارکرد تاریخی مهمی را بر عهده دارد، به طوری که در

اغلب موارد بخش مرکزی شهرهای کنونی همان هسته اولیه و مرکز تاریخی آن بوده و تغییر و تحولات هر شهری را می‌توان در مرکز آن جستجو کرد. در واقع بخش مرکزی شهرها مکانهایی هستند که ساختمانهای تاریخی با انواع گوناگون کاربریها در آن واقع شده‌اند. خانه‌های خصوصی، عمارتهای بزرگ و باشکوه، بناهای تاریخی، بناهایی با سوابق تاریخی، دفاتر شرکتهای مهم و اداره‌های اجرایی همانند ادارات پست و گمرک در بخش مرکزی شهرها جای گرفته‌اند. بعلاوه بسیاری از اجتماعات بومی از نظر تاریخی در آنچه که امروزه بخش مرکزی شهر نامیده می‌شود زندگی کرده‌اند [۱۰]. از این دیدگاه تاریخی بودن بخش مرکزی، به شهر هویتی مشخص می‌بخشد، به طوری که بسیاری از شهرها با بخش مرکزی خودشان شناخته می‌شوند.

مراکز شهرها با پذیرش وظائف اجتماعی، به‌عنوان اصلیت‌ترین عرصه عمومی شهر و محل تنظیم روابط اجتماعی در شهر نقش مهمی را می‌پذیرد [۱۱]. در واقع بخش مرکزی شهرها تجلیگاه خاطرات جمعی و عرصه عمومی باارزشی است که برای ساکنان شهر آشنا بوده و همین امر سبب شده است که در حال حاضر مسائل توسعه مسکونی دوباره مرکز شهر، به‌عنوان جزئی از استراتژیهای احیاء شهری مدنظر قرار گیرد [۱۲]. نتیجه چنین امری جذب طبقات جمعیتی متوسط و بالای جامعه به بخش مرکزی و اهمیت یافتن و شکوفا شدن بخش مرکزی و تجدید حیات آن می‌باشد.

کارکرد اداری-سیاسی از دیگر کارکردهای بخش مرکزی به‌شمار می‌آید. همزمان با شکل‌گیری شهرها و به وجود آمدن نوعی سیستم اداره‌کننده برای آن اولین جایی که این مجموعه اداره‌کننده، اجزاء خود را در آن مستقر ساخت مرکز شهر و هسته اولیه شهر بوده است و چه‌بسیار از شهرها و به تبع آن مراکز شهرهایی که در ابتدا با این هدف شکل گرفته‌اند. بعلاوه به‌دلیل اهمیتی که بخش مرکزی شهر در عرصه‌های مختلف دارد، همواره به‌لحاظ سیاسی مورد توجه بوده است. تمرکز بخش زیادی از فعالیت‌های اداری-سیاسی در بخش مرکزی حاکی از نقش بارزی است که این بخش از شهرها در فضای عملکردی شهر دارند.

کارکرد ترافیکی بخش مرکزی شهر نیز یکی دیگر از کارکردهای مهم بخش مرکزی بوده و ویژگی اصلی مرکز شهر قابلیت دسترسی آن است. این ویژگی، مهمترین عامل مؤثر بر

تصمیمات مکانی استفاده‌کنندگان از زمینهای مرکز شهر است، زیرا ضرورت اساسی تداوم حیات اقتصادی و کارآمدی آن است [۱۳].

ویژگی قابلیت دسترسی بالای مرکز شهر باعث جذب و استقرار فعالیتهای مختلف و رقابت برای تصرف زمین می‌شود و تمرکز و تراکم را در بخش مرکزی به حداکثر می‌رساند. درواقع بیشترین تراکم سیستمهای حمل و نقل عمومی در بخش مرکزی شهر وجود دارد و بیشترین شبکه‌های دسترسی به آن ختم می‌شود و از این جنبه بخش مرکزی به عنوان یکی از کانونهای مهم و عمده تولید و جذب سفرهای درون و برون شهری مطرح است.

به نظر ژان پل لاکاز ساختار شهر ناشی از شبکه‌های مختلف قطبها، محورها و جریانهای تردد است که عبارتند از: شبکه‌های زیرساختی (راهها و شبکه‌های گوناگون)، حجمهای ساخته شده، فضاهای خالی، جریانهای اقتصادی، تولیدی، مبادله‌ای و مصرفی، تأسیسات اجتماعی- فرهنگی، قدرتها، آثار نمادین و مفاهیم. عوامل دیگری نیز بر ساختار شهر تأثیر می‌گذارند که به عنوان مثال می‌توان به حدود اراضی گران‌قیمت، نوع فعالیتهای تراکم مشاغل، تراکم فضاهای مسکونی، ساختار اجتماعی- جمعیتی و ... اشاره کرد. ساختار شهر نتیجه نهایی کلیه نیروهایی است که در فضای شهر ایفای نقش می‌کنند [۸، صص ۲۶۳-۲۶۴].

کلیه عوامل یاد شده به صورت مشخص و بارزی در بخش مرکزی شهر وجود دارد. درواقع نمود عینی کارکردهای اقتصادی، تاریخی، اجتماعی، ترافیکی و اداری- سیاسی در نهایت به صورت کالبدی و در فضای شهری نمایان می‌شود. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که بخش مرکزی شهر علاوه بر این‌که تحت تأثیر این عوامل، شکل کالبدی و ساختار مجزایی به خود می‌گیرد، نقش مهمی در شکل‌دهی به ساختار فضایی شهر ایفا می‌کند.

علاوه بر اینها کارکردهای شاخص بخش مرکزی طیف گسترده‌ای از فعالیتهای همانند فعالیتهای مربوط به انتشار، چاپ و تکثیر، فعالیتهای مربوط به جواهرآلات و کالاهای وابسته، فعالیتهای مربوط به تولید آلات موسیقی، فعالیتهای مربوط به عمده‌فروشی بر اساس حق‌الزحمه یا قرارداد، فعالیتهای مربوط به خرده‌فروشی کالاهای دارویی، پزشکی و مواد آرایشی و بهداشتی، فعالیتهای مربوط به خرده‌فروشی لباس و کفش، فعالیتهای مربوط به هتل و رستوران، فعالیتهای مربوط به عکاسی، فعالیتهای مربوط به تبلیغات، فعالیتهای مربوط به کامپیوتر و فعالیتهای وابسته به آن و ... را در بر می‌گیرند؛ فعالیتهایی که سود ناشی از

آنها بتواند نسبت به سرمایه‌گذاری صورت گرفته قابل توجه باشد و یا علی‌رغم نداشتن سود مستقیم اقتصادی، بتوانند در بخش مرکزی شهر جایگاه خود را حفظ کنند (همانند فعالیتهای فرهنگی و یا ادارات دولتی و عمومی).

این گروه از فعالیتهای به‌صورت متمرکز در بخش مرکزی استقرار یافته‌اند و به‌عنوان برآیند مجموعه عوامل، نقش مهمی را در شکل‌گیری بخش مرکزی در فضای شهری ایفا می‌کنند. مجموعه کارکردهای بخش مرکزی، عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری بخش مرکزی و نقش هر کدام از آنها را در تبیین این بخش از شهرها به روشنی آشکار می‌سازد. مجموعه این عوامل که هر کدام به‌صورت شاخصهایی قابل سنجش و بررسی است در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱ چارچوب کلی عوامل و متغیرهای تبیین بخش مرکزی شهر

متغیرها عوامل	متغیرهای منتج از عوامل
تاریخی	هسته اصلی شهر، مرحله‌بندی گسترش تاریخی شهر، عناصر شاخص و
اقتصادی	بازار شهر، ارزش زمین و سرقفلی واحدهای تجاری، فعالیت مؤسسات مالی، بیمه و تأمین اجتماعی، تراکم اشتغال، تنوع فعالیتهای اقتصادی
اجتماعی	تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز، فضاهای عمومی شهر، برگزاری مراسم اجتماعی، تراکم مراکز فرهنگی، تراکم جمعیت، فعالیتهای پذیرایی شهر
ترافیکی	تعداد سفرهای جذب شده درون شهری، سهولت دسترسی، نقطه کانونی برای ترافیک، تراکم ایستگاههای حمل‌ونقل درون شهری
اداری-سیاسی	فعالیت مراکز اداری دولتی و عمومی
کالبدی-فضایی	تراکم ساختمانی، بافت قدیمی، معماری مجزا، ساختار و الگوی توسعه شهر، الگو و ترکیب کاربری اراضی
کارکردهای شاخص بخش مرکزی	فعالیتهای شاخص بخش مرکزی

۳- مواد و روشها

روش انجام این تحقیق روش توصیفی- تحلیلی می‌باشد. لذا برای انجام آن به صورت زیر عمل گردید:

- **مطالعه اسنادی:** برای به دست آوردن مفاهیم اصلی، الگوهای نظری، متغیرهای اصلی و اسناد و اطلاعات خاص شهر بوکان از این روش استفاده شد.
- **مطالعه میدانی** (به صورت مشاهده هدفدار و سازمان یافته): برای مطالعه بخش مرکزی شهر با توجه به عوامل مشخص شده و شاخصهای منتج از آن این روش به کار رفت.

پس مجموعه شاخصهای منتج از عوامل مطرح شده تاریخی (هسته اصلی شهر، مرحله‌بندی گسترش تاریخی شهر و عناصر شاخص و نمادین شهر)، اقتصادی (بازار شهر، ارزش زمین و سرقتی واحدهای تجاری، فعالیت مؤسسات مالی، بیمه و تأمین اجتماعی، تراکم اشتغال، تنوع فعالیتهای اقتصادی)، اجتماعی (تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز، فضاهای عمومی شهر، برگزاری مراسم اجتماعی، تراکم مراکز فرهنگی، تراکم جمعیت، فعالیتهای پذیرایی شهر)، اداری- سیاسی (فعالیت مراکز اداری دولتی و عمومی)، ترافیکی (تعداد سفرهای جذب شده درون شهری، سهولت دسترسی، نقطه کانونی برای ترافیک، تراکم ایستگاههای حمل‌ونقل درون شهری)، کالبدی- فضایی (تراکم ساختمانی، بافت قدیمی، معماری مجزا، ساختار و الگوی توسعه شهر، الگو و ترکیب کاربری اراضی) و فعالیتهای شاخص بخش مرکزی در شهر بوکان بررسی شد.

اطلاعات جمع‌آوری شده در نهایت به صورت نقشه درآمد و با ترکیب و روی هم قرار دادن نقشه‌های مختلف، بخش مرکزی شهر بوکان تعیین و نقش هر کدام از عوامل مزبور در شکل‌گیری این بخش از شهر بوکان تبیین شد. لازم به ذکر است که اطلاعات مورد نیاز از طریق استخراج از آمار کارگاهی سال ۱۳۸۱ شهر بوکان، اطلاعات طرحهای جامع و تفصیلی، برداشتهای میدانی و تحلیل نقشه کاربری زمین شهر بوکان به دست آمد.

۴- تحلیل یافته‌ها

شاخصهای تاریخی: یافته‌ها نشان داد که هسته اصلی شهر و محدوده گسترش آن تا سال ۱۳۴۵ محدوده اصلی تمرکز بخش اعظم فعالیت‌های مهم و برتر شهر بوده است. همچنین از ۵ مورد عناصر شاخص و نمادین شهر بوکان شامل مسجد جامع، قلعه سردار، گنبد سردار، آرامگاه حسن زیرک و چشمه شهر، ۴ مورد آن در محدوده‌های اولیه توسعه شهر و در واقع در محدوده مرکزی شهر قرار دارند که در شکل ۱ مشخص می‌باشند.

وضعیت شاخصهای مختلف در سطح شهر نشان می‌دهد که هسته اولیه شهر و محدوده‌های بلافصل آن طی توسعه شهر تا سال ۱۳۴۵، زمینه جذب بسیاری از فعالیت‌های مهم و برتر شهر را فراهم آورده است. استقرار بیشتر فعالیت‌های اقتصادی مهم شهر بوکان در هسته اولیه آن که به صورت مشخصی نسبت به سایر فعالیت‌های آن نمایان بوده و به طور عمده در قالب بازار شهر نمود یافته است، نشان‌دهنده نقش و اهمیت عامل تاریخی در جذب و تمرکز آنها در محدوده‌های خاصی از شهر می‌باشد. در واقع محدوده‌های اولیه توسعه شهر بوکان علاوه بر داشتن ویژگیهای تاریخی و هویتی، معرف تمرکز بسیاری از فعالیت‌های مهم شهر نیز می‌باشد.

شکل ۱ نقشه هسته اصلی و عناصر شاخص و نمادین شهر بوکان

ترسیم‌کننده: خدر فرج‌کرده

شاخصهای اقتصادی: بررسی عوامل اقتصادی نشان داد که بالاترین تراکمهای اشتغال (تراکمهای بالای ۱۰۰ نفر و به ویژه ۲۵۰ نفر و بیشتر در هکتار) در هسته اولیه توسعه شهر و محدوده‌های بلافصل آن وجود دارد که در شکل ۲ نشان داده شده است.

شکل ۲ تراکم اشتغال در سطح شهر بوکان

همچنین بازار شهر به عنوان کانون اصلی فعالیتهای مهم و برتر اقتصادی شهر با هسته اولیه توسعه شهر یعنی توسعه شهر تا سال ۱۳۳۵ انطباق دارد. از نظر ارزش زمین و سرقفلی واحدهای تجاری، بیشترین قیمتها مربوط به محدوده‌های اولیه توسعه شهر می‌باشد. (شکل ۳).

شکل ۳ نقشه محدوده بازار شهر و ارزش زمین و سرقفی واحدهای تجاری

همچنین یافته‌ها نشان داد که ۱۰۰ درصد مؤسسات مالی و اعتباری، ۶۶ درصد بانکها و ۷۰ درصد فعالیتهای بیمه و تأمین اجتماعی به‌عنوان فعالیتهای برتر در مقیاس یک شهر میانی، در هسته و محدوده‌های اولیه توسعه شهر قرار دارند (شکل ۴).

شکل ۴ نقشه پراکندگی بانکها، مؤسسات مالی و بیمه

تمرکز فعالیت‌های مهم و برتر شهر بوکان در محدوده‌های مشخصی از آن به صورت بارز و مشهود نمایان است. محدوده بازار به عنوان رکن اصلی فعالیت‌های اقتصادی مهم شهر از نظر سایر ویژگی‌ها همانند قیمت زمین، تمرکز بانکها، مؤسسات مالی و بیمه، و تراکم اشتغال، تفاوت بارزی را با سایر قسمتهای شهر نشان می‌دهد.

نقش عوامل اقتصادی در تبیین بخش مرکزی و اصولاً در تبیین فضای کارکردی شهر به‌ویژه از این نظر مهم است که بعضی از شاخصهای آن قابلیت محاسبه بالایی دارند. شاخصهای تراکم اشتغال، تراکم بانکها، مؤسسات مالی، بیمه، قیمت اراضی و سرفظلی واحدهای تجاری از جمله این موارد است که در سطح شهر بوکان تفاوت بارزی را به نمایش گذاشته و میزانهای بالای آنها عمدتاً در محدوده‌های اولیه توسعه شهر قرار دارد. تراکم اشتغال در سطح شهر به عنوان بازتاب فعالیت‌های مختلف در سطح شهر به خوبی تمرکز بسیاری از فعالیتها را در هسته تاریخی و محدوده‌های اولیه توسعه شهر نشان می‌دهد.

شاخصهای اجتماعی: در بررسی عوامل اجتماعی مشخص شد که محدوده‌های اولیه توسعه شهر بوکان در ساعات خاصی از روز (۹/۵ تا ۱۱/۵ صبح و ۴/۵ تا ۶/۵ بعدازظهر) نسبت به سایر قسمتهای شهر دارای تراکم جمعیت به مراتب بیشتری است. همچنین فضاهای عمومی مهم شهر در این محدوده‌ها واقع شده‌اند که به صورت کانون برگزاری مراسم اجتماعی شهر عمل می‌کنند. یافته‌ها همچنین نشان داد که مراکز فرهنگی برتر شهر (۸۵ درصد فعالیتهای فرهنگی همانند کانونهای فرهنگی، کتابخانه، فیلم و سینما و ...) و بخش اعظم فعالیتهای پذیرایی شهر (۶۰ درصد از کل فعالیتهای پذیرایی شهر) در محدوده‌های اولیه شهر و به ویژه در هسته اصلی شهر قرار دارند که در شکلهای ۵ و ۶ نشان داده شده‌اند.

شکل ۵ نقشه پراکندگی فعالیتهای فرهنگی و محدوده تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز

شکل ۶ نقشه پراکنندگی فعالیتهای پذیرایی در سطح شهر بوکان

عوامل جمعیتی - اجتماعی در تبیین فضای شهر از آن جهت مهم هستند که نگرش و طرز تلقی شهروندان را نسبت به فضاهای شهری نمایان می‌سازند. فعالیتهای فرهنگی برتر شهر بوکان (همانند کانونهای فرهنگی، مجتمعهای فرهنگی، فیلم و سینما و ...) به‌طور عمده در محدوده‌های اولیه توسعه شهر مستقر شده‌اند. تمرکز فعالیتهای فرهنگی مهم شهر در قسمتهای درونی آن حاکی از اهمیت بالای بخشهای خاصی از شهر می‌باشد، چرا که چنین فعالیتهایی علی‌رغم این‌که از نظر اقتصادی سود مستقیم ندارند، اما با وجود قیمت بالای زمین توانسته‌اند جایگاه خود را در قسمتهای درونی شهر حفظ کنند.

فعالیتهای پذیرایی شهر به‌طور عمده در هسته تاریخی شهر مستقر شده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای هسته تاریخی شهر هم از نظر تمرکز فعالیتها و هم از نظر اجتماعی (همانند گذران اوقات فراغت و نیز جذب جمعیت از گروههای مختلف به این بخش از شهر) می‌باشد.

همچنین از نظر تراکم جمعیت به نفر در هکتار، هسته تاریخی شهر و محدوده‌های بلافاصل آن دارای تراکمی بیشتری هستند. این امر ناشی از بافت متراکم شهری در این بخش و نیز سایر ویژگیهای آن می‌باشد که به دلیل تمرکز فعالیتهای بیشتر جمعیت‌های

بیشتری را به خود جذب می‌کند.

تراکم جمعیت در ساعتهای خاصی از روز در مکانهای ویژه‌ای از شهر بیانگر نقش و اهمیت آن مکان از نظر کارکردهای مختلف می‌باشد. واضح است که تمرکز بخش زیادی از فعالیتهای مهم و برتر شهر در محدوده‌ای مشخص منجر به جذب جمعیت زیادی از گروههای مختلف اجتماعی با اهداف متفاوت می‌شود. در شهر بوکان این امر به‌خوبی نمایان است. در بخشهایی از شهر (محور انقلاب، محدوده بازار شهر، اطراف میدان فرمانداری و بخشهایی از بلوار کردستان، حد فاصل میدان فرمانداری تا بیمارستان قدیم) به‌دلیل تمرکز بالای فعالیتهای مهم و برتر شهر، تراکمهای بالای جمعیتی در ساعتهای خاصی از روز (ساعتهای اوج فعالیت) مشاهده می‌شود.

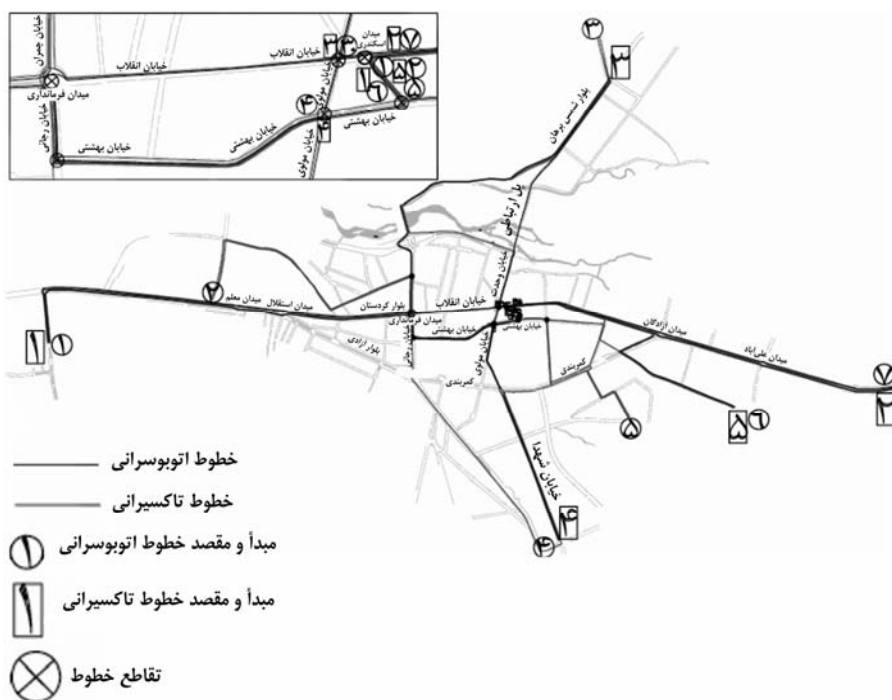
جذب زیاد جمعیت در این محدوده‌ها به‌دلایل مختلف از جمله وجود مراکز فرهنگی با کارکرد فرامحله‌ای، وجود فعالیتهای پذیرایی و به‌ویژه فعالیتهای پذیرایی لوکس شهر و وجود بخش زیادی از فعالیتهای اقتصادی مهم شهر و نیز وجود بعضی از ادارات مهم شهر می‌باشد. این امر به‌خوبی اهمیت و جایگاه محدوده‌های یادشده را در سطح شهر نشان می‌دهد. تغییر تراکم جمعیت در ساعتهای خاصی از روز هر چند که خود معلول عوامل دیگری است، اما می‌تواند جایگاه مکانهای به‌خصوصی را در اذهان شهروندان برجسته‌تر کرده و حتی تبدیل به عاملی جهت جذب فعالیتهای بیشتر به آن مکان‌ها شود. برگزاری مراسم اجتماعی شهر به‌ویژه در میدان فرمانداری نیز اهمیت این بخش از شهر را برجسته کرده است.

متغیرهای تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز، برگزاری مراسم اجتماعی و سابقه تاریخی نقش تعیین‌کننده‌ای در شناسایی فضاهای با اهمیت بالای شهری دارند. تعیین اهمیت بیشتر بعضی از فضاهای عمومی شهر هر چند که مستلزم شناسایی نگرش شهروندان به فضاهای شهری است، اما متغیرهای نامبرده می‌توانند در تعیین فضاهای مهمتر یک شهر مؤثر باشند.

بر این اساس میدان فرمانداری (به‌عنوان کانون برگزاری مراسم اجتماعی) و فضاهای بلافصل آن، بخشی از بلوار کردستان حد فاصل میدان فرمانداری و بیمارستان قدیم، خیابان انقلاب، میدان اسکندری و خیابان بهشتی و فضاهای بلافصل آنها (به‌عنوان مکانهای دارای

بیشترین تراکم جمعیت در ساعات خاصی از روز) و پارک ملت (به‌عنوان قدیمیترین پارک شهر و به خاطر قرارگیری مجتمع فرهنگی و اثر تاریخی گنبد سردار در آن) در خیابان بهشتی فضاهای با اهمیت بالای شهر بوکان هستند که در ارتباطی تنگاتنگ و منسجم با هم عمل کرده و کارکرد اجتماعی این محدوده‌ها را همپای سایر کارکردهای آن شکل بخشیده‌اند.

شاخصهای ترافیکی: بررسی شاخصهای منتج از عوامل ترافیکی نشان داد که ۱۰۰ درصد خطوط حمل و نقل درون‌شهری بوکان به میدان اسکندری و خیابانهای نزدیک به آن که در هسته اولیه توسعه شهر قرار دارند منتهی می‌شوند و خیابانهای واقع شده در این محدوده دارای بیشترین تعداد سفرهای جذب شده درون‌شهری هستند. از این نظر این بخش از شهر به‌صورت کانون ترافیک شهر ایفای نقش کرده و قابل دسترس‌ترین محدوده شهر می‌باشد (شکل‌های ۷ و ۸).

شکل ۷ نقشه خطوط حمل و نقل عمومی شهر بوکان

شکل ۸ نقشه حجم حمل و نقل در سطح شهر بوکان به PCU

عوامل ترافیکی تحت تأثیر سایر عوامل شکل می‌گیرند و در ارتباط مستقیم با سایر عوامل عمل می‌کنند و خود نیز سایر عوامل را تحت تأثیر قرار می‌دهند. بررسی شاخصهای منتج از عوامل ترافیکی در سطح شهر بوکان نشان می‌دهد که بیشترین ایستگاههای حمل و نقل درون‌شهری به‌صورتی متراکم در محدوده‌ای کاملاً مشخص (میدان اسکندری، خیابان ۲۲ بهمن تقاطع مولوی - انقلاب و تقاطع مولوی - بهشتی) وجود دارند و محدوده‌های نامبرده کانون جذب و تولید بسیاری از سفرهای درون‌شهری بوکان می‌باشد. بررسی خطوط حمل و نقل عمومی شهر بوکان نشان می‌دهد که این خطوط در ارتباط با سایر عوامل و به‌ویژه در ارتباط با بازار شهر تعیین مسیر شده‌اند و کل محدوده بازار را تحت پوشش قرار می‌دهند.

خطوط حمل و نقل عمومی اعم از خطوط اتوبوسرانی و تاکسیرانی حاکی از آن است که دسترسی از کلیه نقاط شهر به محدوده‌های یاد شده (میدان اسکندری، تقاطع مولوی - انقلاب و تقاطع مولوی - بهشتی و خیابان ۲۲ بهمن) وجود دارد و مقصد نهایی کلیه خطوط موجود محدوده‌های نامبرده می‌باشد و محدوده تمرکز و تراکم فعالیت‌های مهم و برتر شهر را به‌طور کامل تحت پوشش قرار می‌دهد.

نتیجه چنین امری حجم بالای ترافیک در محدوده مذکور و همچنین تبدیل شدن آن به قابل دسترس‌ترین پهنه شهر می‌باشد. بررسی عوامل ترافیکی در ارتباط با سایر عوامل نشان می‌دهد که خیابانهایی که دارای بیشترین حجم ترافیک هستند، همان خیابانهایی هستند که دارای بیشترین تمرکز فعالیتها و به‌ویژه فعالیت‌های مهم اقتصادی هستند. خیابان بهشتی و به‌ویژه خیابان انقلاب که بیشترین حجم ترافیک را در سطح شهر دارند، در واقع همان خیابانهایی هستند که ساختار اصلی بخشهای قدیمی شهر را شکل بخشیده و بیشترین فعالیتها در بدنه دو خیابان مزبور و به‌ویژه خیابان انقلاب و محدوده‌های مابین این دو و بلافاصل آنها مستقر شده‌اند.

شاخصهای اداری: بررسی عوامل اداری نشان داد که در حال حاضر تعدادی از ادارات مهم شهر در محدوده‌های اولیه توسعه شهر قرار دارند. با این حال مقایسه فعالیت‌های اداری در دو مقطع زمانی نشان داد که در گذشته تعداد بیشتری از ادارات در این محدوده‌ها مستقر بوده‌اند و در حال حاضر بیشتر ادارت به کناره‌های شهر نقل مکان کرده‌اند. همچنین کلیه ادارات تازه تأسیس شهر در کناره‌های شهر و اکثراً به‌صورت مجتمع در ضلع شرقی شهر مستقر شده‌اند (شکل ۹).

شکل ۹ روند مکان‌گزینی ادارات شهر بوکان

علاوه بر اینها در کاربری اراضی طرح جامع شهر بوکان کلیه کاربریهای اداری پیشنهاد شده، در کناره‌های شهر و اکثراً در مجتمع کوی ادارت در نظر گرفته شده است. با این حال هنوز هم تعدادی از ادارات مهم همانند آموزش و پرورش، شهرداری، مرکز شورای شهر، مخابرات، برق، فرمانداری و پست در قسمتهای درونی شهر مستقر هستند. الزامات طرح جامع مبنی بر در نظر نگرفتن کاربری اداری در قسمتهای درونی شهر و همچنین نیاز به سرمایه زیاد (به علت قیمت بالای اراضی) برای استقرار در محدوده‌های درونی شهر بر نقل مکان ادارات به کناره‌های شهر مؤثر بوده‌اند.

شاخصهای کالبدی - فضایی: یافته‌های این بخش از پژوهش نشان داد که قسمتهای شمالی و شرقی شهر دارای بیشترین تراکم ساختمانی (۱۲۰ درصد به بالا) می‌باشد. محدوده‌های اولیه شهر از این نظر دارای تراکم ساختمانی متوسط (۱۲۰-۱۰۰ درصد) نسبت به سایر قسمتهای شهر می‌باشد. همچنین از نظر سیمای شهری و ساختمانی، محدوده‌های اولیه توسعه شهر دارای بافت قدیمی و معماری مجزایی می‌باشد که آن را از سایر قسمتهای شهر متمایز می‌کند. از نظر کاربری اراضی نیز محدوده‌های اولیه توسعه شهر و به‌ویژه هسته اولیه آن به دلیل تمرکز فعالیتهای مختلف دارای الگوی کاربری اراضی مختلط و متنوع است.

عوامل کالبدی- فضایی تجسم و نمود عینی مجموعه عوامل نامبرده می‌باشد. بررسی بافت شهری بوکان نشان می‌دهد که غیر از محدوده تاریخی شهر سایر قسمتهای آن دارای بافت منظم و شطرنجی می‌باشد. محدوده تاریخی شهر دارای بافت قدیمی است که به صورت فشرده مجموعه عناصر مسکونی، فعالیتی و شبکه ارتباطی را در ارتباط با هم قرار داده است. الگوی توسعه خطی شهر بوکان منجر به تمرکز فعالیتهای مهم شهر در محدوده‌های مشخص شده است. محدوده‌ای که به‌طور عمده شامل بخش قدیمی شهر می‌باشد و توسعه‌های بعدی شهر به‌صورت تقریباً مساوی از جهات شمال و جنوب صورت گرفته است. همچنین الگوی توسعه شهر بوکان بر شکل‌گیری خطوط حمل و نقل شهر و جهتگیری آن به بخشهای دارای تمرکز بیشتر فعالیتهای مؤثر بوده است.

از نظر کاربری زمین در سطح شهر بوکان از مجموعه مطالعات و همچنین بررسی نقشه کاربری زمین شهر مشخص می‌شود که در محدوده‌های تاریخی شهر تمرکز فعالیتهای

مختلف، نوعی الگوی کاربری اراضی را به وجود آورده است که طیف وسیعی از کاربریها را در بر می‌گیرد، به طوری که در محدوده نامبرده هر چند که کاربری غالب در بدنه خیابانهای آن کاربری تجاری است، اما سایر کاربریها نیز در این محدوده در سطح زیاد وجود داشته و در کل دارای کاربری اراضی مختلط می‌باشد و بر خلاف سایر قسمت‌های شهر که عموماً کاربریهای یکسانی را به نمایش می‌گذارد؛ محدوده یاد شده از این نظر دارای کاربری اراضی ویژه خود با طیف وسیعی از فعالیتها است. علت این امر را باید در خصوصیت چندکارکردی و قابلیت بخش مرکزی در جذب فعالیت‌های مختلف و نیز امتیازات و تسهیلاتی که این محدوده برای کاربریهای مختلف ارائه می‌دهد، دانست.

از نظر سیمای شهری و ساختمانی نیز محدوده قدیمی شهر دارای ویژگیهای مختص به خود می‌باشد. وجود ساختمانهای قدیمی با سیمایی مشخص این بخش را از سایر قسمت‌های شهر متمایز کرده است. وجود چنین ساختمانهایی که ارتباط قوی با تاریخ و گذشته شهر دارند، هویت ویژه‌ای به آن بخشیده و در تشخیص آن از دیگر قسمت‌های شهر نقش مهمی ایفا کرده است، اما با نوسازیهای گسترده‌ای که در این محدوده در حال انجام است، این تفاوت رو به کاهش گذاشته و در کل فضای شهر نوعی هماهنگی و همسانی در سیمای شهری و ساختمانی در حال روی دادن است. تراکم ساختمانی در بخشهای مختلف شهر بوکان تفاوت زیادی را نشان نمی‌دهد، هر چند که تراکمهای بالا در قسمت‌هایی از شهر از جمله بخشهای شرقی و شمالی آن وجود دارد که دلیل آن را به طور عمده باید در مجتمع‌سازیهایی صورت گرفته در این قسمت‌ها دانست، اما بیشتر قسمت‌های شهر دارای تراکم ساختمانی کمتر از ۱۲۰ درصد می‌باشد هر چند که در سطح شهر هم به صورت پراکنده و اکثراً در بدنه خیابانهای آن تراکمهای بالای ساختمانی مشاهده می‌شود.

فعالیت‌های شاخص بخش مرکزی: بررسی فعالیت‌های شاخص بخش مرکزی در سطح شهر نشان داد که قسمت اعظم این فعالیتها در هسته اصلی شهر و محدوده‌های بلافصل آن مستقر شده‌اند و تعدادی از آنها نیز به صورت پراکنده در سطح شهر استقرار یافته‌اند. به طوری که در مجموع ۱۴۵۰ کارگاه از ۱۸۹۵ کارگاه موجود در سال ۱۳۸۱، یعنی ۷۶ درصد کل کارگاههایی که در آنها فعالیت‌های شاخص بخش مرکزی صورت می‌گیرد، در محدوده‌های اولیه توسعه شهر مستقر شده‌اند که شکل ۱۰ نشان‌دهنده این امر است.

شکل ۱۰ نقشه پراکندگی فعالیت‌های شاخص بخش مرکزی در سطح شهر بوکان

فعالیت‌هایی که از آنها به‌عنوان فعالیت‌های شاخص بخش مرکزی نام برده می‌شود می‌تواند نمای کلی از تمایل به تمرکز و استقرار این فعالیت‌ها را در بخش‌های خاصی از شهر نشان بدهد. استقرار بخش اعظم این فعالیت‌ها در فضایی مشخص و به‌طور عمده در محدوده‌های اولیه توسعه شهر بوکان نشان می‌دهد که بخش‌هایی از شهر برای فعالیت‌های خاصی جذابیت ویژه‌ای دارد. تمرکز شدید این فعالیت‌ها در بخش قدیمی و هسته اصلی شهر بوکان حاکی از آن است که محدوده‌های خاصی از شهر در عین حال که فعالیت‌های متنوعی را در خود جای می‌دهد، اما بعضی از فعالیت‌ها در آن غلبه دارند. فعالیت‌هایی که اکثراً ایجاد آنها نیازمند آستانه بالایی از جمعیت است و به شرایط خاصی همانند دسترسی بالا، نیاز به همجواری با فعالیت‌های ویژه، سوددهی بالا و ... نیاز دارد که فقط در فضاهای ویژه‌ای از شهر وجود دارند. بعلاوه بعضی از این فعالیت‌ها از نوع فعالیت‌های لوکس و تخصصی هستند که در هر مکانی از شهر مستقر نمی‌شوند.

بررسی این فعالیت‌ها در شهر بوکان نشان می‌دهد که تعداد این فعالیت‌ها با رشد و گسترش شهر افزایش پیدا می‌کند، به‌طوری که تعداد این فعالیت‌ها در شهر بوکان از ۱۲۵۴ کارگاه در سال ۱۳۷۳ به ۱۸۹۵ کارگاه در سال ۱۳۸۱ رسیده است. هر چند که سهم این فعالیت‌ها از کل

کارگاههای شهر بوکان در این فاصله زمانی کاهش اندکی داشته است، یعنی از ۲۴/۹۸ درصد در سال ۱۳۷۳ به ۲۲/۳۷ درصد در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است، اما افزایش تعداد کمی آنها نشان می‌دهد که همزمان با بزرگتر شدن شهر نیاز به فعالیتهای تخصصی نیز افزایش می‌یابد، فعالیتهایی که مکان استقرار آنها در اغلب موارد بخش مرکزی شهر می‌باشد.

پراکندگی تعداد محدودی از این فعالیتهای در سطح شهر به دلیل کارکرد آنها در سطح محله‌ای است. به‌عنوان مثال مراکز مذهبی (عموماً مساجد) و تفریحی (در قالب بازیهای کامپیوتری) اکثراً کارکرد محله‌ای دارند و یا ادارات که در سطح پراکنده هستند. علاوه بر اینها تعدادی از این فعالیتهای (همانند نمایشگاه اتومبیل) نیز به دلیل نیاز به فضای زیاد نتوانسته‌اند در محدوده اصلی تمرکز این فعالیتهای مستقر شوند. استقرار بعضی از این فعالیتهای در خیابانهای منتهی به محدوده اصلی استقرار آنها، نشان می‌دهد که نوعی کاهش تدریجی تراکم این فعالیتهای با دور شدن از محدوده تمرکز آنها وجود دارد.

در شهر بوکان تسهیلات زیرساختی ویژه، وجود عنصر بازار، ارزش تاریخی محدوده‌های یاد شده، سازگاری فعالیتهای نامبرده با هم، دسترسی بالا و ... نقش مهمی در استقرار متمرکز این گروه از فعالیتهای در بخشهایی مشخص از شهر (به‌طور عمده محدوده‌های تاریخی شهر) داشته است و بعلاوه تمرکز این فعالیتهای نقش مهمی در شکل بخشیدن و مشخص کردن بخش مرکزی شهر بوکان دارد.

مجموعه شاخصها بر نقشه محدوده تقریباً مشخصی را در سطح شهر به نمایش می‌گذارند که محدوده بخش مرکزی شهر می‌باشد. با این حال باید به این نکته توجه کرد که شاخصهای مختلف به یک اندازه در مشخص کردن این محدوده نقش ندارند، چرا که وضعیت این شاخصها در سطح شهر نشان می‌دهد که بعضی از آنها نقش بیشتری در شکل‌گیری این محدوده و نمایان ساختن آن بر نقشه دارند و بنابراین تأثیر هر کدام از آنها متفاوت بوده، اما در عین حال در ارتباط متقابل با هم عمل می‌کنند. استقرار بخش زیادی از فعالیتهای شهر در محدوده تاریخی شهر حاکی از اهمیت بالای عامل تاریخی در شکل‌گیری بخش مرکزی شهر می‌باشد. بررسی پراکندگی فعالیتهای مهم و برتر شهر بوکان نشان می‌دهد که محدوده‌های اولیه توسعه شهر (عامل تاریخی) توانسته است که زمینه را برای جذب و تمرکز فعالیتهای مختلف در دوره‌های بعدی توسعه شهر فراهم آورد و بر این اساس با استقرار تدریجی

فعالیتها در محدوده تاریخی شهر ساختار کنونی بخش مرکزی را شکل ببخشد. انطباق نسبی بخش مرکزی شهر با محدوده‌های تاریخی شهر به‌خوبی این امر را نشان می‌دهد. در میان عوامل ذکر شده برجسته‌ترین ویژگی بخش مرکزی شهر بوکان در شاخصهای منتج از عامل اقتصادی نمود یافته است. بازار شهر که کانون اصلی بخش مرکزی شهر بوکان می‌باشد دارای بیشترین تمرکز فعالیتها و شدت استفاده از زمین است، به‌ویژه این‌که در محدوده بازار کاربریها اکثراً از نوع تجاری بوده و نقش عامل اقتصادی را به‌خوبی نمایان می‌سازد. تمرکز بانکها، مؤسسات مالی و بیمه نیز گواه بر این امر است. استقرار بیش از ۷۰ درصد فعالیتها ذکر شده در بخش مرکزی و به‌ویژه در محدوده بازار شهر به‌خوبی نقش برجسته عامل اقتصادی را در شکل بخشیدن به بخش مرکزی شهر بوکان نشان می‌دهد. علاوه بر قیمت زمین نیز شاخص اقتصادی دیگری است که در بخش مرکزی به بالاترین حد خود می‌رسد. در کنار اینها باید به اهمیتی که بخش مرکزی در تأمین سرمایه‌های عمومی مورد نیاز شهر دارد، اشاره کرد. مجموعه عوامل یاد شده تراکم اشتغال را در بخش مرکزی به بالاترین حد خود می‌رساند و بر این اساس عامل اقتصادی نسبت به سایر عوامل نقش برجسته‌تری را در شکل بخشیدن به بخش مرکزی شهر بوکان ایفا کرده است. بدون شک تمرکز شدید فعالیتها پذیرایی در بخش مرکزی و به‌ویژه در محدوده بازار در آغاز تابع عوامل اقتصادی بوده و در جوابگویی به نیازهای این عوامل شکل گرفته است. جهتگیری خطوط حمل‌ونقل شهر به طرف بخش مرکزی شهر همزمان با تأثیرپذیری از سایر عوامل تحت تأثیر مستقیم تمرکز فعالیتها مهم اقتصادی و برای برآوردن نیازهای حمل‌ونقل این فعالیتها شکل گرفته است.

۵- تعیین محدوده بخش مرکزی شهر بوکان

تعیین محدوده منتج از هر کدام از عوامل: با جمع‌آوری اطلاعات و نشان دادن آنها در قالب نقشه، محدوده‌های منتج از هر کدام از عوامل مشخص می‌شود. همان‌طور که در شکل ۱۱ مشخص است محدوده‌های منتج از این عوامل با یکدیگر همپوشانی داشته و به‌صورت متمرکز و به‌صورت نسبی با محدوده منتج از عوامل تاریخی، یعنی هسته تاریخی شهر و محدوده‌های اولیه توسعه شهر، انطباق دارند.

شکل ۱۱ نقشه محدودۀ بخش مرکزی شهر بوکان بر اساس عوامل شش‌گانه

محدوده بخش مرکزی شهر بوکان: بر اساس مجموعه شاخصها هسته اصلی بخش مرکزی شهر بوکان شامل محدوده‌ای است که منطبق بر محدوده بازار شهر می‌باشد. محدوده‌ای که شامل خیابان انقلاب از میدان اسکندری تا خیابان کمالی، خیابان مولوی حد فاصل خیابان بهشتی تا خیابان انقلاب، بدنه میدان اسکندری، خیابان ۲۲ بهمن، بخشهایی از خیابان نجاری و وحدت، کوچه ضلع جنوبی خیابان مولوی که از نظر بسیاری از شاخصها تفاوت اساسی با محیط اطراف خود دارد، می‌شود.

وضعیت شاخصهای مختلف نشان می‌دهد که با دور شدن تدریجی از محدوده یاد شده به تدریج از تمرکز و تراکم فعالیتها کاسته می‌شود. بنابراین بر اساس مجموعه شاخصها

محدوده نهایی بخش مرکزی شهر بوکان، محدوده‌ای است که شامل خیابان انقلاب، خیابان مولوی حد فاصل تقاطع انقلاب- مولوی تا فاصله‌ای اندک از تقاطع مولوی - بهشتی، خیابان بهشتی همراه با پارک ملت، بدنه میدان فرمانداری، خیابان رجایی حد فاصل خیابان بهشتی تا میدان فرمانداری، بلوار کردستان از میدان فرمانداری تا بیمارستان قدیم، خیابان وحدت و نجاری و محدوده‌های میان خیابانهای نامبرده می‌باشد. در واقع محدوده بخش مرکزی شهر بوکان محدوده‌ای است که هسته اصلی آن منطبق بر هسته اصلی شهر و محدوده نهایی آن بر محدوده توسعه شهر تا سال ۱۳۴۵ انطباق نسبی دارد (شکل ۱۱).

این محدوده حدود ۵ درصد از مساحت شهر را در بر می‌گیرد، درحالی که بخش زیادی از فعالیت‌های شهر را در خود جای داده است. محدوده یاد شده حدود ۶۰ درصد فعالیت‌های پذیرایی، ۷۰ درصد فعالیت‌های بیمه، ۶۶ درصد بانکها، ۱۰۰ درصد مؤسسات مالی و اعتباری، حدود ۸۵ درصد فعالیت‌های فرهنگی برتر شهر و ۷۶ درصد فعالیت‌های شاخصهای بخش مرکزی را در بر می‌گیرد. علاوه بر اینها، ۱۰۰ درصد خطوط حمل و نقل درون‌شهری بوکان به این محدوده و به‌صورت متمرکز به میدان اسکندری منتهی می‌شوند که قابل دسترس‌ترین پهنه شهر می‌باشد. همچنین حدود ۹ درصد از کل مساحت این محدوده کاربری تجاری دارد که در مقایسه با کل شهر که ۱/۶۸ درصد می‌باشد، نشان‌دهنده غلبه فعالیت‌های اقتصادی در این محدوده بر سایر فعالیتها است.

۶- نتیجه‌گیری

بخش مرکزی شهرها برآیند مجموعه‌ای از عوامل است که به‌دلیل جذب و تمرکز بسیاری از فعالیت‌های مهم و برتر به خود به‌صورت پهنه‌ای نسبتاً مشخص نمایان می‌شود. علی‌رغم ویژگیهای مشخص و مشترک بخشهای مرکزی بسیاری از شهرها، بخش مرکزی هر شهری با توجه به شرایط خاص خود ویژگیهایی متفاوت به خود می‌گیرد. براین اساس با توجه به ماهیت پیچیده بخش مرکزی در شهرهای مختلف، داشتن نگرشی واحد برای همه شهرها نمی‌تواند مؤثر واقع شود. بعلاوه علی‌رغم اهمیت بیشتر بعضی از عوامل در تبیین بخش مرکزی، برای بررسی این بخش از شهر باید مجموعه عوامل را در نظر گرفت و ضمن بررسی نقش هر کدام از آنها باید با تلفیق نقش مجموعه عوامل، به تبیین بخش مرکزی اقدام

کرد. بخش مرکزی شهرهای میانی به عنوان شهرهایی که هم با شهرهای کوچک و هم با شهرهای بزرگ ویژگیهای مشترکی دارند و در عین حال ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فضایی و ... مختص به خود را هم دارا می‌باشند، ویژگیهای مختص به خود را دارند که بررسی آنها مستلزم نگرش جداگانه و خاص برای این گروه از شهرها است. در واقع نقش، کارکرد و جایگاه این گروه از شهرها در سلسله‌مراتب سکونتگاهی، منجر به شکل‌گیری فعالیتهایی با دامنه عملکردی ویژه شده و به تبع آن بخش مرکزی آنها نیز ویژگیهای خاص خود را دارند.

همچنان که بررسی بخش مرکزی شهر بوکان به عنوان یکی از شهرهای میانی ایران نشان داد، در این شهر، علی‌رغم تأثیر مجموعه عوامل تاریخی، اقتصادی، اجتماعی، اداری - سیاسی، ترافیکی و کالبدی - فضایی بر شکل‌گیری و تبیین بخش مرکزی، این بخش از شهر بوکان با غلبه شدید بعضی از فعالیتها و کمبود نسبی بعضی دیگر از فعالیتها مواجه بوده، عوامل تاریخی و اقتصادی در آن با هم همپوشانی دارند. بخش مرکزی شهر بوکان دچار تمرکززدایی اداری شده، به صورت کانون ترافیک شهر درآمده، نقش اجتماعی مهمی را برعهده داشته و از نظر فضایی نیز جایگاه مشخصی را در شهر به دست آورده است. مجموعه این عوامل به این بخش از شهر بوکان تنوع کارکردی خاصی بخشیده، آن را به صورت پهنه‌ای تقریباً مشخص در سطح شهر نمایان ساخته و از سایر قسمتهای شهر متمایز کرده است.

شکل‌گیری بخش مرکزی شهر بوکان نتیجه مجموعه عوامل تاریخی، اقتصادی، جمعیتی - اجتماعی، اداری، ترافیکی، کالبدی - فضایی و فعالیتهای شاخص بخش مرکزی است و هر کدام از این عوامل به نوعی در شکل‌گیری این محدوده نقش داشته‌اند. با این حال تأثیر بیشتر بعضی از این عوامل بر شکل‌گیری این بخش از شهر مشخص است. به طوری که در شکل‌گیری این محدوده عوامل تاریخی (با توجه به انطباق نسبی بخش مرکزی شهر با محدوده تاریخی آن) و عوامل اقتصادی (با توجه به تمرکز بیشتر فعالیتهای اقتصادی و نمود بیشتر ویژگیهای بخش مرکزی شهر بوکان در قالب شاخصهای منتج از عوامل اقتصادی) نقش مهمتری را ایفا کرده‌اند.

علی‌رغم اهمیت بیشتر دو عامل تاریخی و اقتصادی، سایر عوامل نیز نقش زیادی در

شکل‌گیری این محدوده داشته‌اند و آن را به پهنه‌ای با کارکردهای متنوع تبدیل کرده‌اند. بر این اساس، این بخش از شهر نسبت به سایر قسمت‌های آن دارای شدت و میزان بیشتری از تمرکز فعالیتها به‌ویژه فعالیت‌های برتر و مهمتر شهر بوده و همین مسأله جایگاه آن را در سطح شهر تثبیت کرده است.

در بخش مرکزی شهر بوکان دو عامل تاریخی و اقتصادی با هم همپوشانی داشته و این ویژگی فرصتی را برای تقویت و تثبیت کارکردهای آن فراهم آورده است. با این حال نقل مکان تعداد زیادی از ادارات از بخش مرکزی که زمینه را برای غلبه فعالیت‌های دیگر و به‌ویژه فعالیت‌های اقتصادی فراهم آورده است، می‌تواند منجر به تضعیف جایگاه و نقش بخش مرکزی در سطح شهر شود. همچنین علی‌رغم اهمیت بالای فعالیت‌های فرهنگی در بخش مرکزی شهر بوکان که میزانی از تمرکز را هم دارند اما به دلیل غلبه سایر فعالیتها، فعالیت‌های فرهنگی نتوانسته‌اند به‌صورت مشخصی خود را نمایان سازند.

در نهایت بخش مرکزی شهر بوکان به‌صورت پهنه‌ای مشخص که با دور شدن تدریجی از آن از تمرکز فعالیتها کاسته می‌شود، از سایر قسمت‌های شهر متمایز است. اما در مباحث مربوط به بخش مرکزی شهر، شایان توجه است که علی‌رغم تأثیر بیشتر بعضی از عوامل در شکل بخشیدن به بخش مرکزی و نمایان ساختن آن در فضای شهری، مجموعه عوامل نامبرده ارتباط تنگاتنگی با هم داشته و بخش مرکزی در قالب کلیه این عوامل است که می‌تواند به‌خوبی بررسی شود. آنچه که به هر کدام از این عوامل اهمیت بیشتری می‌دهد، میزان تأثیری است که هر کدام از آنها در بخش مرکزی و شکل بخشیدن به آن داشته و نیز میزان تأثیر هر کدام از آنها بر سایر عوامل می‌باشد.

۷- منابع

- [1] Wong, T.; "The changing role of the central business district in the digital era: the future of Singapor's new financial district", Land use policy, No. 27, p. 33, 2004.
- [2] Simpson, B. J.; "City centre planning and public transport: case studies from Britain, West Germany and France", Van Nostrand Reinhold (UK) Co. Ltd, p. 33, 1988.

- [۳] نیکپور، ع؛ "بررسی کاربری اراضی در بخش مرکزی شهر آمل؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.
- [۴] مرصوص، ن؛ "تحلیل و بررسی بخش مرکزی شهر قم؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ص ۹۴، ۱۳۷۱.
- [۵] بذرگر، م.ر.، جمالی، ا.، کریمی صالح، م.ج.؛ «مرکز شهر و چگونگی تعیین محدوده آن»؛ جستارهای شهرسازی، ش ۱۲، ص ۶۸، ۱۳۸۴.
- [۶] شکوئی، ح؛ "دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری"، ج ۱، چ ۴، تهران: انتشارات سمت، ص ۸۵، ۱۳۷۹.
- [۷] معصوم، ج.، علی‌آبادی، ج؛ «مدیریت مرکز شهر»، ماهنامه شهرداریها، ش ۳۴، ص ۵، ۱۳۸۰.
- [۸] باستیه، ژ.، درز، ب؛ "شهر"؛ ترجمه: دکتر علی اشرفی، تهران: انتشارات دانشگاه هنر، صص ۲۶۰، ۳۳ و ۲۶۴-۲۶۳، ۱۳۷۷.
- [9] Voith, R.; "Parking, transit and employment in central business district"; Journal of Urban Economics, No. 44, pp. 43-44, 1998.
- [10] Razzu, G.; "Urban redevelopment, cultural heritage, poverty and redistribution: the case of Old Accra and Adawso House", Habitat International, No. 29, pp. 399-400, 2005.
- [۱۱] تمدن، ر؛ «مروری بر تجربه بازسازی بیروت و مرکز شهر آن»؛ جستارهای شهرسازی، ش ۱۲، ص ۷۵، ۱۳۸۴.
- [12] Tallon A. R., Bromley, R.D.F; "Exploring the attractions of city centre living: evidence and policy implication in British cities", Geoforum, No. 35, p. 271, 2004.
- [۱۳] کاظمیان، غ؛ «مرکز شهر، حفاظت، انتقال و پالایش»، ماهنامه شهرداریها، ش ۳۴، ص ۱۳، ۱۳۸۰.
- [۱۴] مرکز آمار ایران، سالنامه آماری شهرستان بوکان، ۱۳۷۵.

[۱۵] مرکز آمار ایران، مشخصات پایه‌ای و چارچوبی کارگاه‌های نقاط شهری (شهر بوکان)، ۱۳۷۳.

[۱۷] مرکز آمار ایران، مشخصات پایه‌ای و چارچوبی کارگاه‌های نقاط شهری (شهر بوکان)، ۱۳۸۱.

[۱۸] مهندسین مشاور زیستا، طرح جامع (توسعه و عمران) شهر بوکان، ۱۳۸۰.